

До історії написання «Енеїди» І. Котляревського

*Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!*

Т. Шевченко

Історія написання й видання бурлескно-травестійної за жанром поеми І. Котляревського "Енеїда" досить складна та цікава. Водночас вона засвідчує глибоку повагу духовних пасторів нації до рідної мови, культури, традицій, історії. Більше двох десятків років працював І. Котляревський над поемою, але повністю видрукованої за життя так і не побачив. Це зумовлювалося багатьма обставинами тієї епохи, у яку жив письменник.

Літературну діяльність І.П. Котляревський розпочав у надто складний для України час. Це була епоха, коли, за словами О.І. Білецького, історичні обставини поставили під знак питання майбутнє української мови та й усієї української культури. Царський уряд, здійснюючи колоніальну політику, позбавляв українців усіх вольностей. У 70-х роках XVIII століття було зруйновано Запорізьку Січ, ліквідовано українське військо, юридично закріплено кріпосне право на Лівобережній Україні, що призвело до різкого класового розшарування серед українців. Цариця Катерина II за відповідні "послуги" щедро наділяла українських чиновників дворянськими званнями та землями разом із селянами, які ставали кріпаками в доморощених поміщиків. У погоні за дворянськими привілеями, маєтками й чинами панівна старшинська верхівка, певна частина української інтелігенції ставали на антинародний шлях, зрікалися своєї національності, культури, мови. Українська освіта, книга, мова, культура денаціоналізувалися, трактувались як щось відстале, "мужицьке". Українській літературі загрожувала втрата оригінального обличчя, власного шляху розвитку. Але на кожному крутому історичному зламі в Україні знаходилися люди, які ставали на захист духовних цінностей народу. Так з'явився в нас письменник із народу Григорій Сковорода. Як естафету його громадянські мотиви, щирі й глибоку любов до простого люду, ідеї гуманізму та демократизму продовжив І.П. Котляревський. А в геніальних творах Т.Г. Шевченка український народ заговорив українською мовою на повен голос. Після появи "Кобзаря" взагалі марними стали потуги великодержавників відмовити українцям у праві на існування нації, мови, історії, держави.

Кожна історична епоха чи доба характеризується особливостями свого мистецтва, його певними рисами, новаторським характером тощо. Але, як правило, це мистецтво завжди базується на попередніх досягненнях, які нові покоління митців критично осмислюють, аналізують, наповнюють новим змістом та оригінальними формами. Так і творчість І.П. Котляревського зросла на досягненнях світової та української літератури XVIII століття, які він добре знав.

Літературна доля "Енеїди" була досить складною. Працювати над нею І.П. Котляревський почав у пору вчителювання в поміщицьких родинях. Життя в селах, близьке спілкування з селянами дали йому змогу глибоко вивчити народні звичаї, побут, обряди, пісні, говірки. Цей духовний арсенал буде сповна використаний не тільки в "Енеїді", але й у драматичних творах.

Основою для "Енеїди" І. Котляревського стала однойменна поема Публія Вергілія Марона (70-19 рр. до нашої ери). Імовірно, що цей твір І. Котляревський прочитав, ще навчаючись у Полтавській семінарії. Учні цього закладу вивчали твори Горація, Вергілія, Овідія, Ломоносова, Тредіаковського, Сумарокова, а також самі писали поетичні твори. Писав їх і І. Котляревський. Напевне, це дало підставу П. Кулішеві стверджувати, що «Енеїду» І. Котляревський почав писати ще в семінарії. Однак цю думку спростовує лист І.П. Котляревського до російського письменника М.І. Гнедича від 27 грудня 1821 року. У ньому автор невмирущого твору просив М. Гнедича знайти в Петербурзі видавця для "Енеїди" і запевняв, що "...Вы чрез сие сделаетесь моим благодетелем, и я Вашим пособием вкусил бы плоды двадцатилетнего моего терпения и посильных трудов... Я над малороссийской "Энеидой" 26 лет баюшки баю, а, надеюсь, что воскреснет...". Отже, початком праці І. Котляревського над "Енеїдою" є 1794 рік.

Твір Публія Вергілія Марона був об'єктом уваги, інтерпретації та пародіювання не тільки для І.П. Котляревського. Ще в добу Відродження, коли з'явився бурлескний жанр, вийшла друком перша травестійна "Енеїда переодягнена" італійського поета Д. Ляллі. Не менше відомою є травестія французького поета П. Скаррона "Вергілій переодягнений". Відомі також "переодягнені" "Енеїди" німецьких письменників Й. Міхаеліса (1771) та І. Блюмауера (1783-1786 рр.). У 1791 році видрукував дві частини своєї травестії "Вергилиева Энеида, вывороченная наизнанку" російський поет М. Осипов. Пізніше було видано ще дві частини цього твору, які завершив поет О. Котельницький. Перекладав "Енеїду" російською мовою і придворний поет В. Петров. На його

переклад відомі епіграми та пародії В. Майкова – "Елисей, или роздраженный Вакх", які високо оцінив О. Пушкін.

Варто зазначити, що і в українській літературі теж був попередник І. Котляревського. Це вихованець Київської Академії Панас Лобисевич (1732-1805), автор поеми "Вергилиевы пастухи, в малороссийский кобеняк переодетые". Твір цей, на жаль, не зберігся, але, як стверджують дослідники творчості І. Котляревського, написаний був ще до 1794 року.

Спроби видавати книжки в добу І. Котляревського, не маючи великих грошей, були марними, про що й свідчить лист до М.І. Гнедича. Однак "Енеїда", маючи популярність у глядачів, ходила в рукописних копіях. Один із таких списків перших трьох частин і було видано 1798 року без згоди автора в Петербурзі. Ініціаторами й фундаторами цього першого видання поеми були колезький асесор М.Й. Парпура (1763-1828) та лікар із Чернігівщини, надвірний радник Й. Каменецький (1750-1823). Називалася поема "Енеида на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским. Изданием М. Парпуры. 1798". На окремій сторінці було зазначено: "Любителям малороссийского слова усерднейше посвящается".

У 1808 році в Петербурзі знову без згоди І. Котляревського виходить друге видання поеми, що мало назву "Энеида на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским. Издание второе, в Санкт-Петербурге, напечатано в полиграфии Ивана Глазунова, 1808 года". Це видання, як і перше, теж складалося із трьох частин, але посвяти вже не було.

У 1808 році І. Котляревський залишив військову службу й намагався знайти роботу в Петербурзі. Незважаючи на невдачі, що супроводжували його в північному місті, він продовжує працювати над "Енеїдою", усуває неточності та перекручення, що потрапили із списків у перші видання, дописує четверту частину, доробляє текст, укладає словник маловживаних слів. Підготувавши "Енеїду" до друку, І. Котляревський за допомогою полтавського поміщика С.М. Кочубея та міністра внутрішніх справ В.П. Кочубея видає її 1809 року в Петербурзі. Це було третє видання (доповнене четвертою частиною), яке здійснювалося за участю автора. Поему присвячено С.М. Кочубею.

У третій частині "Енеїди" цього авторського видання з'явилися нові рядки про "...особу мацапуру", яку "...шкварили на шашлику, горячу мідь лили за шкуру і розпинали на бичу". Деякі дослідники схильні думати, що автор образився на М. Парпуру, який без дозволу видав "Енеїду" і послав його за цей "гріх" у пекло на "страшні муки...". Документально це не доведено. Можна гадати, що І. Котляревський належно оцінив цей патріотичний

вчинок своїх земляків. Адже завдяки М.Парпурі та Й. Каменецькому "Енеїда" започаткувала нову добу українського письменства, стала національною гордістю народу, принесла світову славу її авторів. Видавці ж, не маючи від видання книги прибутків, зробили вчинок, вартий найвищої похвали та вдячності не тільки автора, а й усього українського народу.

Протягом наступних трьох десятиліть поема (крім трьох невеликих уривків) не друкувалася, хоч автор продовжував над нею працювати. У 1813-1817 роках І. Котляревський завершує п'яту частину "Енеїди", уривки з якої публікувались у журналі петербурзького "Вільного товариства любителів російської словесності", почесним членом якого він був. Друкуючи один з уривків п'ятої частини "Енеїди", журнал "Соревнователь просвещения и благотворения" зазначав, що "прихильники цього твору, сповненого незвичайної веселості, дотепу, й з усіх точок зору дуже оригінального, дістануть задоволення. Вони, певно, зрадіють, довідавшись, що І. Котляревський двома новими піснями повністю завершив малоросійську "Енеїду" і має намір невдовзі видати її повністю".

Однак за життя І. Котляревський так і не знайшов видавця для завершеної "Енеїди" в шести частинах.

Лише через чотири роки після смерті І. Котляревського харківський видавець, надвірний радник Й.А. Волохінов видає повний текст "Енеїди" в університетській друкарні.

Література:

1. Котляревський І.П. Твори у 2-х томах. – К.: Дніпро, 1969. – С.16-17.
2. Котляревський Іван. Поетичні твори... – К.: Наукова думка, 1982. – С. 20-24.
3. Ткаченко Н.С., Ходосов К.О. Іван Котляревський у школі. – К.: Радянська школа, 1968. – С. 15-18.
4. Котляревський І. Енеїда. – К.: Дніпро, 1983. – С. 8-10.
5. Шабліовський Є., Деркач Б. Перлина української літератури. – К.: Дніпро, 1980. – С. 5-10.